

Josef Šmajš: Evoluce kulturní

Důsledně evoluční pojetí kultury může jen minimálně navázat na filosofickou tradici. Novověké filosofické koncepce dějin (Vico, Condorcet, Hegel, Marx, Comte) uznávají sice společenský vývoj, ale především duchovně a úzce sociokulturně: nereflektují jej v širším rámci autonomního vývoje přírodního; nepovažují kulturu za podřízený subsystém biosféry. Lidské dějiny se pak jeví jako vzestup moci člověka nad přírodou, jako společenský pokrok spojený s růstem svobody, vzdělanosti a produktivity lidské práce. Jeví se jako proces, který stále více závisí na lidech a předcházejícím kulturním vývoji a stále méně na přírodě.(1)

Protože tento přístup je ve značné míře substančně atributivní, tj. zvýrazňuje jedinečné lidské schopnosti a cílevědomou aktivitu člověka, nedoceňuje skryté ontické působení kultury na přírodu. Přehlíží prostorovou expanzi kultury jako velkého otevřeného nelineárního systému, který nutně zatlačuje přirozené ekosystémy a konzumuje a entropizuje prostředí. Jedincům pak zpravidla připisuje i to, co je spíše produktem a vlastností systému - teoretické myšlení, jazyk, komunikaci, mravy, hodnoty, součinnost atp. A co je nejzávažnější: povýšením člověka nad přírodu odhlíží od existenciálního významu přírody pro lidskou reprodukci a zdraví i od její osobnostně konstitutivní role v procesu lidské ontogeneze. Netematizuje vysokou evoluční hodnotu přírody, ani funkční závislost kultury na ní. Nezkoumá zvláštní ontický charakter kulturní uspořádanosti, ani podstatu ekologického ohrožení kultury destabilizovanou biosférou.(2)

Pro teoreticky adekvátní interpretaci kultury je tedy *nezbytné opustit substanční přístup k člověku a lidství*(3) a spolu s faktem její spontánní systémové ontotvornosti, přijmout nezpochybnitelný fakt její funkční vřazenosti do přírody. Na jedné straně je třeba respektovat přirozenou ontotvornou evoluci Země, zejména evoluci svébytného systému biosféry jako staršího a širšího systému hostitelského, a na druhé straně uzнат opoziční evoluční tvořivost mladšího, ale na přírodě závislého systému kultury.

Protože příroda i kultura jsou velkými, prostorově náročnými autopoietickými systémy, a protože příroda je nesrovnatelně starší než kultura, plyne z toho, že emergentní struktury kultury, jako to, co na Zemi nikdy před tím nebylo, nevznikaly z chaosu a méně uspořádaných stavů pozemské přírody. První kulturní struktury vznikaly v rámci komplexních struktur přirozených, vznikaly jejich „parciální přestavbou“, nebo likvidací složitých vztahů a subsystémů pozemského života. Kulturní uspořádanost jako uspořádanost jednoznačně organizačně jednodušší, a proto onticky silnější, byla totiž s to si přirozené ekosystémy lokálně podřídit. Vůči nim měl totiž kulturní systém jednu důležitou strategickou výhodu. Přestože rovněž patřil k již dříve uvedenému druhému typu přísně informačně nepředepsané uspořádanosti, na rozdíl od přirozených ekosystémů obsahoval od počátku rozptýlenou, avšak silně integrující vnitřní informaci – duchovní kulturu.

Z tradičního pohledu lidského krátkodobého prospěchu se ovšem dlouho zdálo, že kultura pozemskou přírodu zlepšuje, že má schopnost ji „doplňovat“, a využívat některé její struktury a síly. Zdálo se, a mnozí autoři jsou o tom přesvědčeni dosud, že kulturní evoluce je koevolucí, či dokonce přímým pokračováním evoluce života na Zemi. Ale přirozená biotická evoluce, jak vyplývá z jejího divergentního charakteru, nevrcholí jen v jedné linii, tj. v člověku, i když se to např. domníval velký teoretik evoluce P. Teilhard de Chardin. Vše nasvědčuje tomu, že přirozená biotická evoluce přirůstá a vrcholí ve všech větvích tzv. "evolučního stromu života".(4) A nevrholí-li člověkem, tím méně může vrcholit jeho druhově sobeckým evolučním výtvozem - kulturou. Jako pouze lidmi generovaný proces je kulturní evoluce od počátku nejen procesem namířeným proti entropii, nýbrž i proti dříve evolučně konstituované přírodě. Tato evoluce, která zvláštním způsobem poznává a zvláštním způsobem získané poznání zpředměťuje, vytváří tedy kulturu také jako velmi zvláštní metabiotickou strukturu, jako konkurenční subsystém biosféry.

I když kultura jakoby roste z jediné linie biosférické evoluce, i když ji mnozí autoři považují za svérázné "pokračování genetické evoluce jinými prostředky"(5), přírodní faktory a síly, s nimiž spolupracuje a s nimiž se střetává, nově uspořádává a orientuje. Nutí je fungovat v rámci velkého nadindividuálního "exosomatického organismu člověka,, v rámci systému zajišťujícího růst a

expanzi lidského společenství. A to je na přirozeně uspořádaném povrchu Země nutně spojeno s likvidací výtvorů živé i neživé přírody. Skutečným konstitutivním činitelem kultury není totiž pomalý a slepý proces spontánní aktivity různých paměťových struktur velkého třesku, který každou novou konstrukci či evoluční syntézu vytváří v souladu s logikou biotických i abiotických pravidel a který ji citlivě vyladuje na podmínky okolního prostředí. *Konstitutivním činitelem kultury je zrychlující se proces cílevědomé i spontánní aktivity strukturované pospolitosti lidí.*

Teprve sociální organismus lidského společenství integrovaný vnitřní informací, do jehož struktury patří nejen materiální kultura včetně techniky, společenské instituce a organizace, ale i předmětná společenská činnost a její regulativy (hodnoty, řízení, dělba práce, součinnost atp.), lidská komunikativní aktivita (Habermas) atp. vytváří *otevřený samoorganizující se systém příslušné regionální kultury*. Tento systém, který svými specializovanými subsystemy poznává i produkuje, který se samovolně reprodukuje a rozvíjí, po všech stránkách převyšuje poznávací, regulační i produktivní schopnosti jedinců.

Tedy nejen lidské individuum nebo přirozená evoluce, ale také nadindividuální aktivita kulturního systému - *evoluční proces kultury může vytvářet emergentní ontické struktury*. Hlavní způsob spontánní ontické tvořivosti kulturního systému je přitom právě ten, který znázorňují dosavadní dějiny kultury: přechod od pomalé transformace živých systémů k rychlému technickému konstruování, které se stále více opírá o vědu. I když se dnes rychle rozvíjejí informační technologie a vznikají globální sítě různých informačních vazeb, zdá se, že vzhledem k velmi rozdílným konstrukčním a funkčním principům kulturní abiotické techniky a přírodní „biotechniky“, nebude snadné vytvářet kulturní struktury jinak než dosud: plně umělým způsobem, bez přímé a nebezpečné informační intervence do genomu živých systémů.(6)

Konstitutivní informací kulturních struktur nemůže být ovšem informace přirozená, nýbrž *obsahově odlišná, jinak získávaná, kódovaná a distribuovaná informace kulturní - duchovní kultura*. A právě *duchovní kultura*, která napomáhá udržení a reprodukci životních podmínek lidského společenství, *"dokáže, obrátit dílčí přírodní síly včetně přirozených potencií člověka proti ostatní přírodě*. Takže už kultura velmi jednoduchá (s minimální materiálně technickouází) je díky značné integrativní síle své duchovní složky protipřírodní a onticky rozděluje skutečnost: *nebiologický způsob chování a komunikace lidí vytváří z části přírody nestandardní, potenciálně protipřírodní subsystem biosféry*.

Člověk je sice také normálním živočišným druhem, velkým primátem,(7) tj. jeho biologická prosperita závisí na struktuře, rozsahu a celkovém "zdravotním" stavu přirozených ekosystémů, ale jeho evoluční linie (čeleď hominidů a prvních lidí) byla z neznámých důvodů výjimečná. Namísto přizpůsobování se prostředí změnami své vnitřní biologické struktury, které jsou pomalé a omezené, obdržel člověk somatické i psychické předpoklady pro záměrné a rychlé přizpůsobování svého okolí potřebám společenství. Jako nový biologický druh byl přirozenou evolucí vybaven tak, že *dokázal zažehnout kulturní evoluci*. Tento původně nenápadný proces, omezený na několik příhodných oblastí s málo početnou lidskou populací, svým dnešním rozsahem a charakterem pozemskou přírodu "zaskočil". Jeho podstatou není totiž účelnější potravní strategie zaměřená na přežití populace, za jakou snad mohla být považována ještě regionální kultura s převahou zemědělství, nýbrž strategie, jak v planetárním měřítku získávat kontrolu a moc nad přírodou: bezohledná konzumace přirozené uspořádanosti Země.

Kultura jako nebiotický systém, jak jsme již naznačili, je od počátku možná jen díky vlastní vnitřní informaci - duchovní kultuře. Systémový charakter kultury a specifické mechanismy jejího evolučního procesu však záměrný moment duchovních složek kultury včetně cílevědomé aktivity jedinců nejen podněcují a rozvíjejí (např. činnosti ve specializovaných vědeckých a vzdělávacích institucích), ale také transformují, vstřebávají či dokonce ruší. Košatá struktura lidských činností sice generuje všechny úrovně a linie kulturní evoluce, ale člověk jako bytost v individuálním projevu cílevědomá se v celku kultury stává také jen jejím podřízeným prvkem (8). Lidé, protože jsou nuceni se socializovat, tj. respektovat kulturní dědictví, tradici a řád, jednají nakonec podobně

"jako buňky složitého organismu s kolektivní inteligencí a přizpůsobovací schopností..."(9). Ve výsledcích aktuální i dlouhodobé činnosti lidí se pak realizuje nejen to, o co lidé usilují, ale také to, co nezamýšlejí a nechtějí, co vyplývá z odkazu předků, z logiky fungování systému jako celku.(10) Vždyť například i nepředmětné kulturní produkty - jazyk, trh, peníze, věda atp., nemohou nikdy fungovat jen jako nástroje realizace aktuálních lidských zájmů. Vznikly převážně spontánně, jako specifické subsystémy kulturního systému, který je vytváří pro své zachování, regulaci a evoluci. Nelze je proto snadno podřídit ani mocné politické vůli. Ve smyslu Caprova výroku, že "stroje se stavějí, ale organismy rostou", můžeme tedy říci, že všechny dnešní kultury a jejich subsystémy také jako systémy vyrostly postupně a emergentně, v průběhu kulturní evoluce. Také pro kulturu totiž platí, to, co připomíná F. A. Hayek: že "spontánní řád se formuje sám ze sebe".(11) Takže většina cílevědomě vytvářených konstrukcí, institucí a subsystémů má "své místo jen v rámci ještě obsažnějšího spontánního řádu a nezapadala by do totálního řádu, jenž by byl záměrně organizován."(12)

Výše uvedené argumenty nás opravňují konstatovat, že nejen přirozené ekosystémy a biosféra, ale také *regionální kultury i kultura globální nesou dnes všechny znaky velké disipativní struktury*. (13) Kultura je složitým a rozlehlým umělým systémem, který sice vedle člověka zahrnuje i další živé prvky a subsystémy, ale který se v rovnovážné biosféře vyznačuje svou vlastní nebiologickou integritou a sebestrukturací: schopností poznávat, reflektovat se, poznání zpředmětňovat, růst, fungovat a rozvíjet se.

Lidská individua, která jsou koneckonců jediným motorem kulturní evoluce, se sice daří v jejím průběhu lokálně technologicky i sociálně osvobozovat, ale jejich celková závislost na velkém nadindividuálním systému kultury se téměř stejnou měrou zvyšuje. Vždyť to, co roste, transformuje se, diferencuje se a nově se strukturuje, jsou především rozmanité prvky a subsystémy společenských organizací, duchovní a materiální kultury, a pouze částečně také obsah lidského individuálního vědomí, lidské dovednosti a schopnosti.(14)

Kulturní evolucí se tedy primárně proměňuje a strukturuje systém, který vytváří své nové prvky, části a subsystémy, tj. např. instituce, organizace, materiální a technické prostředky, poznatky, regulativy, hodnoty atp. Lidé, kteří tento evoluční pohyb vyvolávají, se - přísně biologicky vzato - spolu s kulturním systémem neproměňují, ale v rámci možností určených lidskou konzervativní genetickou pamětí se na jeho proměny, analogicky jako na proměny přírody, pouze adaptují.(15) Jen v tomto smyslu se tedy v závislosti na své roli v systému kultury duchovně transformují, ale pouze v souladu s tím, co jim jejich apriorní ontogenetický program umožní a dovolí. Přitom jde hlavně o využívání *potenciální polyfunkčnosti lidského organismu*, zejména jeho schopnosti jemné motoriky, sémantického učení a paměťové kapacity přírodou vytvořeného mozku.(16) Snad bychom o něm mohli v tomto kontextu říci, že příroda vytvořila jeho zatím dokonalý "hardware", zatímco kultura, do níž se každý člověk v průběhu své ontogeneze socializuje, vytváří a mění pouze jeho "software".

Kulturní společenství může však produkovat své vlastní struktury nejen *nepřímo*, tj. jako struktury předem informačně nepředepsané, které vznikají pomalou postupnou integrací a modifikací „biologických prefabrikátů“, přirozené evoluce: lidských jedinců a dalších živých systémů. Může je produkovat také *přímo*, jak struktury informačně předepsané, které vznikají technickou konstrukcí, umělou „syntézou“, z relativně jednodušších „prefabrikátů evoluce abiotické,.. Materiální kultura a technika vzniká totiž z abiotických prvků a struktur Země, z její tzv. relativně volné látky a energie. Technická evoluce tedy jakoby uměle „oživuje,, či do kultury přetěluje (Verkörperung) další část pozemské abiotické přírody, která, protože nebyla včleněna do živých systémů, v pozemských podmínkách podléhala pouze entropizaci. A právě tímto druhým způsobem vznikají jak malé každodenní věci (nástroje, spotřební a umělecké předměty, hračky atp.), tak (zejména po průmyslové revoluci v Evropě) velké subsystémy globální technosféry (výrobní, dopravní, sídelní, informační atp.), které se i přes svou existenční závislost na člověku chovají značně autonomně, které se díky souvislé kulturní tradici víceméně samovolně reprodukují a rozvíjejí jako relativně samostatné funkční složky kultury. Takže teprve díky tomuto systémově evolučnímu přístupu

můžeme pochopit, proč nadindividuální kulturní struktury i lidské bytosti poutají a ovládají tak, že si je podřizují jako „orgány, tkáně či buňky,, velkého společenského organismu.

Pokusíme-li se o částečné filosofické zobecnění výše naznačené evoluční tvořivosti kulturní evoluce, můžeme konstatovat, že první (nepřímý) způsob její ontotvorné aktivity dominoval v lovecko-sběračských a zemědělských kulturách, tj. v podstatě až do průmyslové revoluce. Druhý způsob přímé ontické tvořivosti kultury, který se ovšem stává také hlavním faktorem jejího ohrožení ze strany destabilizované biosféry, se rozvíjí až v tzv. kulturách technického typu.

První způsob ontotvorné kulturní aktivity ještě upřesníme. Je zřejmé, že všechny tzv. přírodní národy byly z dnešního hlediska orientovány výrazně atechnicky, tj. na zachování integrity kulturního společenství, na reprodukci tradicí vytvořených pravidel sociálního chování. Protože jejich materiální složka byla jen málo přeměněnou přírodou, jednoduchá regionální kultura přirozené ekosystémy poškozovala málo a pouze lokálně. Rozvíjela se pomalým empirickým hledáním, využíváním a předáváním efektivních algoritmů lidské praktické činnosti (transformací přirozených ekosystémů, živých organismů, krajiny, půdy a dalších přírodních struktur a procesů). Duchovní složka těchto kultur, o které se více zmíníme až v souvislosti s nástínem obsahu a role kulturní informace, se sice také rozvíjela pomalu, ale mnohem rychleji než se proměňuje genetická informace živých systémů. Avšak tím, že respektovala empiricky nalezenou dynamickou rovnováhu mezi kulturním a biotickým společenstvím, chránila lokální ekologickou niku, udržovala přírodní podmínky dlouhodobě možné kultury.(17)

Jednoduchou materiální kulturu - s výjimkou nástrojů, sídel a dílčích umělých artefaktů - z velké části reprodukuje a energeticky saturuje sama biosféra (domestikovaná zvířata, kulturní rostliny, enzymatické procesy při úpravě potravin atp.). Většina kulturních předmětů má dlouhou životnost, fyzickou i morální, a proto *lokální kultura* - pomineme-li místní snížení diverzity - *biosféru příliš nezatěžuje ani svou reprodukcí, ani svou evolucí*. Naopak, protože tempo kulturní evoluce je v této fázi pomalé, některé její prvky mohou být tak říkajíc zadarmo (podobně jako prvky přirozených ekosystémů) optimalizovány mnohonásobným spontánním střetáváním s ostatními přírodními strukturami.(18)

Zhotovení i užívání nástrojů a dalších jednoduchých abiotických technických prvků už sice předpokládá existenci příslušné kulturní informace (osvojení souboru dosti složitých technologických znalostí), ale praktické použití instrumentální techniky zatím nepotřebuje žádnou umělou energetickou a funkční strukturu. Nástroj lze připojit přímo k člověku, k lidským bytostným silám, a nemusí mít tedy svůj vlastní technický nosič. Produkce, reprodukce a energetická výživa takového nosiče (stroje) , jak to vidíme po průmyslové revoluci, nutně zatěžuje prostředí. O využití a reprodukci této techniky rozhoduje zpravidla individuum, a proto se instrumentální technologie - s výjimkou pro oblast vojenství, zavodňování, důležitých staveb atp. - nestávají předmětem politické strategie či samostatného řízení ze strany společnosti.

Řád kultury sice nad řádem přírody lokálně "vítězí", a do značné míry si i velmi složité přírodní struktury podřizuje (příkladem mohou být domestikovaná zvířata, umělé zemědělské ekosystémy, růst lidské schopnosti ovládat vlastní bytostné síly kulturním způsobem), ale na instrumentální úrovni abiotického technického pokroku, tj. bez možnosti produktivně využít dodatkových energetických zdrojů, nemůže ještě dojít k narušení globální dynamické rovnováhy biosféry. *Rozsáhlé přirozené ekosystémy* jsou pro spontánní instrumentální aktivitu málo početné lidské populace dostatečně elastické. Ale na druhé straně *nemohou lidské kulturní expanzi a pustošení některých oblastí ani zabránit*.

Neolitická revoluce, nesmírně významný proces, který "vytvořil" téměř všechny dnes známé druhy domestikovaných zvířat a kulturních rostlin, je prvním velkým *důkazem přednosti i omezených možností nepřímé ontické tvořivosti kulturní evoluce*. Tato patrně nejhlubší technologická změna vůbec, která by ani hypoteticky nemohla být dílem samotného individua, sice člověka z přírodního řádu částečně vyřadila (či spíše lidé sami jakoby vystoupili z přímého regulačního vlivu přirozených potravních řetězců), ale sféra zemědělství i neolitická kultura jako celek zůstaly

součástí biosféry a mohly dále těžit z její integrity a přirozené produktivní schopnosti. Tradiční zemědělství se proto na několik tisíciletí stalo "organickým" subsystémem původních ekosystémů. Empiricky nalezená forma všestranného využití domestikovaných zvířat a kulturních rostlin sehrála pozitivní roli při vytvoření podmínek vnitřní soběstačnosti a ekologické rovnováhy zemědělství. A jeho zvláštní technologie již před průmyslovou revolucí umožnila i specifickou biotickou mechanizaci zemědělské práce.(19)

Rozmach přímé ontotvorné síly kulturní evoluce, srovnatelný s prudkým nárůstem disparity a diverzity biosféry v době kambrické exploze, zahajuje průmyslová revoluce. Evropská kultura tu sází na technickou tvořivost založenou na záměrných aplikacích teoretické strukturní informace (vědy), sází na rychlodráhu abiotické produktivní technologie. Protože technologickou podstatou průmyslové revoluce byl složitý proces přeměny manufaktur ve strojové továrny, tedy přechod od instrumentální práce (od instrumentalizace) k práci strojové (k mechanizaci), teoretická přírodní věda sice tuto revoluci vyvolat nemohla, ale na jejím šíření a prohlubování se už výrazně podílela. V Evropě tak na přelomu 18. a 19. století započal prudký spontánní vývoj abiotické techniky. Mechanizace produktivního procesu poprvé v lidské historii umělým způsobem „rozhýbala“, tu část lidských artefaktů (nástroje a makroskopické části strojů, vytvořené z relativně pasivní anorganické látky), kterou už nemohl funkčně integrovat a dynamizovat člověk-jedinec.

Mechanická technika tedy do produktivního procesu začlenila hlavně neživé přírodní struktury a síly. Teprve s odstupem času vidíme, že to byla především energie fosilních paliv (energie uhlí, pocházející z nadměrné produkce biomasy ve starších geologických dobách), která roztáčela kola průmyslové revoluce. Poprvé v dějinách kultury nastalo hromadné čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů Země. A již někde zde byla také zahájena další vlna frontálního útoku na biologickou rozmanitost života.(20) Již zde začala operace, na jejímž konci je dnes poškozená a znečištěná planeta, zbytečně zastavěná krajina, zjednodušená a destabilizovaná biosféra.

Vraťme se však ještě jednou k tomu, že výše uvedené procesy výrazně stimulovala nová strukturně informační složka duchovní kultury: produktivně zaměřená přírodní věda. Tím, že protipřírodně orientovaný společenský systém byl sourodý s podobně orientovanou přírodovědou, nevytvářel pro uplatnění nové sociokulturní informace překážky, ale naopak - sociální objednávku. Vznikaly základní prvky mechanické globální technosféry s vysokými nároky na suroviny, energii i geografický prostor. Rychle se rozvíjely velké abiotické technické systémy (továrny) s vlastním přírodě nepřizpůsobeným metabolismem, s imanentní tendencí k rozšířené reprodukci a evoluci. A v antropocentrické společenské atmosféře praktický úspěch aplikované vědy upevňoval iluzi, že člověk není přírodní bytostí, že díky rozumu přírodu přesahuje, adekvátně chápe a že je jí proto i hodnotově nadřazen. Zdálo se, že příroda je ontickou skutečností nižšího řádu, že člověka poslouchá a že ji kultura svými zásahy zlepšuje, že ji humanizuje. V teorii i v praxi tak vítězí panský postoj člověka k přírodě.(21)

V tomto ohledu se však zatím nic podstatného nezměnilo. Také dnešní postindustriální fáze umělé technické tvořivosti kultury je duchovně zakotvena v racionalitě klasického období. Je založena na lidském fylogeneticky omezeném a deformovaném poznání přírody, které jen minimálně přihlíží k hodnotě, integritě a podmínkám přirozeného vývoje biosféry. I když tu konečně vznikají technologie vůči přírodě méně agresivní, technologie šetřící energii, málo odpadové či bezodpadové, celkový charakter lidského postoje k přírodě se příliš nemění. Přibližně v míře, v jaké se daří vytvářet k přírodě ohleduplnější výrobu, rozšiřuje se nebezpečná spotřební orientace v životním způsobu lidí. Tato orientace má skrytou ekologicky negativní dimenzi v tom, že vyrůstá z tradičního liberálního práva člověka na vlastnictví a ničím neohrazenou osobní spotřebu.

Zdá se, že institut soukromého vlastnictví, který se osvědčil v ohledu sociálně politickém, řešení ekologické krize znemožňuje. Do rozporu se skutečností se totiž dostává sama klasická předekologická obhajoba soukromého vlastnictví. J. Locke, její autor, sice předpokládá, že Země původně nikomu nepatří, ale že existuje hledisko, jak ji rozdělit mezi jednotlivce. Vychází z faktu, že jednotlivý člověk je vlastníkem sebe sama a že i práce jeho těla je jeho vlastnictvím. Proto cokoli

člověk „...vyjme ze stavu, jež příroda tomu propůjčila a v němž to ponechala, s tím smísil svou práci a k tomu připojil něco, co je jeho vlastní, a tím to činí svým vlastnictvím. To, že to vyňal ze společného stavu, do něhož to příroda postavila, připojilo touto prací k tomu něco, co vylučuje společné právo jiných lidí.,,(22)

Na této argumentaci, kterou ani dnes nikdo příliš nezpochybňuje, vidíme, že liberální právo člověka na vlastnictví je konstruováno antropocentricky, že nezajišťuje právo jiných živých bytostí na přežití, ale ani prostou existenci ostatním evolučně vytvořeným paměťovým strukturám Země. V kombinaci se starými lovecko-sběračskými archetypy – především obavou z temných lesů a neproniknutelných houštin - vzniká ten nejhorší možný postoj člověka ke zbytkům původních přirozených ekosystémů. Bývalý brazilský ministr životního prostředí, který svou inspiraci patrně čerpá „z první ruky“, o tom napsal: „Vidíme-li něco tak majestátního jako je dešťový prales, cítíme, že s ním musíme něco udělat: vnést do něj pokrok, silnice, mosty....,,(23)

Potenciální nesoulad přirozené a umělé uspořádanosti ovšem existoval od počátku kultury. V období lovecko-sběračských kultur to však byl nesoulad, který normální funkci a evoluci biosféry neohrožoval. Kulturní společenství bylo nuceno žít z normální přírodní nadprodukce, která umožňovala jen řídké osídlení. Kultura tedy přirozené ekosystémy poškozovala pouze selektivně a lokálně. Přestože některé oblasti světa byly v pozdějším neolitu poškozeny nadměrnou pastvou a nevhodnou zemědělskou technologií, pro další extenzivní rozšiřování kultury byly stále ještě k dispozici původní přirozené ekosystémy.(24)

Fyzická globalizace lidské kultury, tj. látkově energetické a informační propojení dříve izolovaných regionů, provázené celoplanetární migrací lidí, rychlou výměnou technologií, zboží, vynálezů atp. vytváří situaci, v níž se lidstvo ocitlo poprvé. V důsledku nastavení kulturního systému na zisk a tržní vztahy vznikají struktury, jejichž *fungování již primárně nezajišťuje lidské přežití*, nýbrž úspěch ve vnitrodruhové regionální kompetici, růst politické moci a peněžního bohatství. Spontánně vzniká globální technosféra, globální ekonomika, trh, dělba práce a součinnost. Tím vším se jakoby zmenšuje povrch Země a snižuje význam přirozených ekosystémů. Vysoká rychlost šíření kulturních vlivů a informací vytváří pro přírodu neznámou planetární „současnost“ (Echtzeit). Globalizace proto nakonec násobí protipřírodní síly původně dezintegrované kultury a nutí biosféru - lze-li to tak říci - měnit strategii: *Nemůže-li se bránit převahou, silou, brání se slabostí, svou snadnou zranitelností, nerovnováhou, fragilitou*. Nemá již tolik síly, aby své nejsložitější struktury udržela, ale má ještě schopnost zachovat systémovou integritu a zbavit se těch živých forem, které jsou v určité oblasti nejkřehčí a které nezbytně nepotřebuje.

Protože na takovou změnu v reakci přírody jsme nebyli připraveni ani svým přírodním ani svým dosavadním kulturním vývojem, *v konfrontaci se "slabostí" přírody nesehává jen naše biologická přirozenost: selhávají i naše základní kulturní archetypy*. S oslabenou a destabilizovanou biosférou neumí žádná kultura spolupracovat. Žádný politický subjekt s ní v nynějším ekonomicky soupeřivém prostředí nemůže zacházet dostatečně šetrně. A protože nám chybí přiměřený filosofický koncept krize, také intelektuální část veřejnosti nechápe, co se vlastně stalo, a co je třeba udělat, abychom na Zemi přežili.

Měli bychom však vědět alespoň to, že pouze biosféra je jediným pozemským systémem schopným dlouhodobé samostatné evoluce. Všechny její prvky a subsystemy, jedinci, populace, biocenózy i kultura jsou nesamostatné, závislé na celku života: podléhají univerzálnímu rytmu každého dočasného jsoucna - vzniku, rozvoji a zániku.

Poznámky

1. V jistém smyslu tato závislost samozřejmě platí, ale je to závislost z okruhu „první vrstvy,,“, která v žádném případě neruší hlubokou existenciální souvislost kultury s přírodou. I složité organizované kulturní systémy závisejí na bezchybné reprodukci přírodních předpokladů své existence a evoluce, především na normální biologické reprodukci člověka. Lidské zdraví se tedy

z tohoto hlediska jeví jako nejspolehlivější negativní zpětná vazba adekvátního rozvoje každé vyspělé civilizace. V této věci však současně souhlasíme s H. Jonase: „Dokud je nebezpečí neznámé, nevíme co chránit a proč... Víme, co je v sázce, teprve když víme, že je to v sázce..“, Jonas, H.: Tamtéž, s. 57.

2. Moscovici, S.: Versuch über die menschliche Geschichte der Natur. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1982.

3. Substančně atributivní přístup k člověku je pro řešení řady otázek nezastupitelný. Jedinec je skutečně hlavním nositelem vlastností společenského systému. Ale nejsou to nikdy jen vrozené či získané schopnosti jedinců, co ve fungování a vývoji systému rozhoduje. Důležitou roli tu hrají nadindividuální struktury a vztahy. Studium vlastností jedinců nás proto nikdy nepřivede k pochopení toho, jak je ten který systém uspořádán a jak funguje.

4. "Jednou a jen jednou v průběhu své planetární existence se Země mohla obalit životem. A také jednou a jen jednou byl život s to překročit práh reflexe. Jen jednou uzrála chvíle pro myšlení, tak jako pro život. A od té chvíle člověk chtěj nechtěj tvoří špičku celého stromu - na to nesmíme zapomínat." Teilhard de Chardin: Le phénomène humain. Paris 1955, česky Vesmír a lidstvo. Praha 1990, s. 229.

5. Popper, K. R., Eccles, J. C.: The Self and Its Brain. London, 1977, p. 48. Myšlenku koevoluce genů a kultury, podle níž jsou geny a kultura pružně a nepřímě spojeny „epigenetickými pravidly,, systematicky rozvíjí Wilson, E. O.: Consilience. The Unity of Knowledge. New York 1998, česky Konsilience. Praha, Lidové noviny 1999, s. 143.

6. Škoda, že filosofická literatura tento důležitý problém zatím poměrně málo reflektuje. I v této oblasti se tak filosofie zříká možnosti odkazovat na vlastní samostatnou tradici.

7. I když tato formulace nezní v souvislosti s člověkem libozvučně, je patrně jedním z dostatečně ověřených biologických poznatků. Když S. J. Gould odmítá myšlenku A. R. Wallace, že lidské bytosti "jsou jistě předurčeny k vyšší a trvalejší existenci", uvádí: "Dovolil bych si odporovat. Průměrný druh fosilních bezobratlých žije, jak to dokládají fosilní záznamy, tak 5 až 10 milionů let... Obratlovci mají sklon žít kratší dobu." Gould, S. J.: The Panda's Thumb. New York 1980, česky Pandin palec. Praha 1988, s. 142.

8. „Jednotlivec je stejně produktem společnosti, jako je společnost produktem jednotlivců; ohromná síť zvyklostí, mravů, konvencí, řeči a tradičních představ čeká, aby se vrhla na každé novorozeně a stvořila je k obrazu národa, v němž se objevilo.,, Dewey. J.: Reconstruction in Philosophy. 1920, česky Rekonstrukce ve filosofii. Praha 1929, s. 92.

9. Capra, F.: Wendezeit. Bausteine für ein neues Weltbild. Scherz Verlag, Bern, München, Wien 1983, S. 307.

10. Tuto myšlenku ve své filosofii dějin rozvíjí zejména G. W. F. Hegel.

11. Hayek, F. A.: The Fatal Conceit. London 1990, česky Osudná domýšlivost. Praha, 1995. s. 25.

12. Tamtéž, s. 43.

13. Znovu připomínáme, že Prigoginův termín "disipace" označuje rozptyl energie v systému, jeho energetickou a látkovou výživu, která se z části může využít i na růst jeho uspořádanosti. Srovnej Prigogine, I.; Stengers, I.: Order out of Chaos. London 1984, pp. 177-209.

14. Protože ani vnější přírodní síly přísně informačně předepsané živé systémy přímo měnit nemohou, nelze očekávat, že by se to mohlo snadno podařit onticky odlišně uspořádané kultuře. Ta je koneckonců pro tyto systémy také jen vnější silou.

15. Jakoby tu šlo o kulturní analogii evoluce přirozené. Tato evoluce, jak píše Wilson, „...je vlastností populací, jedinci a jejich bezprostřední potomci se nevyvíjejí". Wilson, E. O.: The Diversity of Life. Harvard University Press. 1992, česky Rozmanitost života. Praha 1995, s. 82.

16. Je téměř jisté, že potenciální polyfunkčnost lidského organismu byla vytvořena právě těmi evolučními změnami, které vedly k uvolnění předních končetin od lokomoce. Ostatní kulturní predispozice člověka jsou do značné míry odvozeny z této zásadní somatické změny. Tuto myšlenku obhajuje zejména evoluční biolog S. J. Gould. „Vzprímený postoj je to překvapení, ta nesnadná záležitost, ona prudká přestavba naší anatomie. Následné zvětšení mozku je, anatomickou mluvou řečeno, sekundární příznak, nenáročná přeměna zapadající pevně do obecného vzorce evoluce člověka,„ Gould, S. J.: Tamtéž, s. 132.
17. "I tak zvané °primitivní národy°, které zkoumají etnologové, mají hlubokou úctu k rostlinnému a živočišnému životu. Tato úcta je u nich vyjadřována tím, co my považujeme za pověry. Ale ve skutečnosti vytvářejí tyto "pověry" velmi účinný blok pro zachování určité přirozené rovnováhy mezi člověkem a prostředím..." Lévi-Strauss, C.: Od Rousseaua k Burkeovi. In: Sciphi I. Scientia et Philosophia. Praha 1991, s. 105-106.
18. Touto spontánní optimalizační tendencí se zatím společenské vědy ani filosofie příliš nezabývají. Na příkladu vytváření spontánního řádu na tento problém nepřímou pozornost upozorňuje Hayek, F. A.: Law, Legislation and Liberty. London 1973, česky Právo zákonodárství a svoboda. Díl I, Praha 1991.
19. Máme tím na mysli zejména využití tažné síly zvířat k obdělávání půdy a pro dopravu v zemědělství. Rozdíl mezi pluhem, který táhne vůl, a pluhem taženým dnešním traktorem, je sice z ekologického hlediska podstatný, ale z hlediska ryze technologického (převrácení a kypření půdy) je to rozdíl spíše kvantitativní.
20. Již jsme připomínali, že první vlnou náporu na biologickou rozmanitost byli lovci-sběrači. Rozdíl mezi jednotlivými vlnami je ovšem také v tempu. „Jediný den práce s motorovou pilou může biologický druh poslat do nenávratna,„ Wilson, E. O.: Tamtéž, s. 241.
21. Novověká filosofie a věda, která je často viněna z účasti na vyvolání ekologického problému, tento postoj sama nevytvořila. Spíše jen rozvinula a pojmenovala to, co bylo samozřejmým předpokladem lidského vztahu k přírodě od počátku kultury. Pregnantně to formuloval R. Descartes: Soudí, že "...je možno dojít znalostí v životě velmi užitečných a že místo oné spekulativní filosofie, jíž se vyučuje na školách, možno nalézt jinou, praktickou, jejíž pomocí, poznajíce sílu a působnost ohně, vody, hvězd, oblohy a všech ostatních těles nás obklopujících tak zřetelně jak známe rozličná zaměstnání svých řemeslníků, mohli bychom všeho toho použít stejným způsobem ke všem účelům, pro něž se to hodí, a stát se tak jakoby pány a vládci přírody". Descartes, R.: Rozprava o metodě. Praha 1946, s. 69.
22. Locke, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha 1965, s. 151-152.
23. Lutzenberger, J.: Environmental Ethics. In: Ecodecision 1990, pp. 81-83.
24. Úživnost přirozených ekosystémů pro člověka se neolitickou revolucí zvýšila téměř tisíckrát. "Paleolitický lovec potřeboval pro svou obživu 10 km², neolitický pastýř 10 ha, středověký zemědělec 2/3 ha orné půdy..." Dorst, J.: Ohrožená příroda. Praha 1974, s. 142.